

A KORONABIRTOKOK KÖZJOGI KÜZDELME A 18. SZÁZADBAN

Ennek az érdekes közjogi témának a felvetése adott kereteink között azért is indokolt, mert a Jászkun Kerület (a Jászság, a Nagykunság és a Kiskunság) a korabeli Magyarországnak az egyik legrégebb és az egyik legnagyobb kiterjedésű koronabirtoka volt, amely közjogilag - még a eladottság időszakában is - önálló közigazgatási egységet alkotott, de nem minden küzdelem nélkül.

Területét a 18. század fordulóján a bécsi Udvari Kamara egri kamarai felügyelősége 89 négyszögmérföldnyire, tehát körülbelül 890 ezer katasztrális holdnyira, magyar holdakban: 1.186.666 holdnyira becsülte.¹ Nyilvántartásba vette 18 lakott települését és 9.072 főnyi lakosságát. Ezekből a Jász Kerületre 190.000 kh terület, 6.930 főnyi lakos, 1 mezőváros, 10 község és 4 lakatlan puszta jutott. A Nagykun Kerületre 210.000 kh terület, 2 lakott település, 468 főnyi lakos és 15 néptelen puszta, a Kiskun Kerületre 490.000 kh terület, 1.674 főnyi lakos, 5 község és 43 puszta jutott.²

1745-ig a Jászkun Kerület területi adatai alig változtak, de települési és népességi adatai az 1745. évi nyilvántartások szerint jelentősen megnövekedtek. Összkerületi szinten már 3 mezővárosáról, 22 községéről és 36.516 főnyi lakosáról adtak számot. Ebből a Jász Kerületre 1 mezőváros, 10 község jutott 17.364 főnyi lakossal, a Nagykun Kerületre 1 mezőváros és 5 község jutott 8.400 főnyi lakossal, a Kiskun Kerületre pedig 1 mezőváros és 7 község 10.752 főnyi lakossal.³

Ez a nagyarányú gyarapodás többek között azért is figyelmet érdemel, mert koronabirtoki jogállása ellenére lakosságát intézményi földesurasági adóztatás is terhelte: 1702-től 1731-ig a Német Lovagrend, 1731 és 1745 között a Pesti Invalidus Ház földesurasága. A koronabirtoki jogállás, a királyi Korona iránti elkötelezettség kérdése az

¹ Magyar Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptioes, a továbbiakban: OL UC 71:4. Conscriptio Jassigum et tam Maiorum quam Minorum Cumanorum ... Praesent Budae 16. Febr. 1700. Praesent der Buch haltung den 19-sten Febr. 1700.

² OL UC u.o. 1-336. p. A népességen belül a gazdák és a házas cselédek egyazon rovatban szerepelnek. Jobb híján családonként hat főnyi lakossal számoltunk.

³ Hofkammer- und Hoffinanz-Archiv, a továbbiakban: HKAHFA, Wien, Ungarn, 1745. rote Nr 791-92. Viennae, 6. Maj. 1745., továbbá: rote Nr 775.f. 150-153. Viennae 9. April. 1745. J.F. Comes Dietrichstein, G.Fekete, Wickard mp. Ugyanez: Jász-Nagykun Szolnok megyei Lt, Hiv. Tud. 1745. 9-10. cs. 1745. május 6. és október 20..1

eladottság miatt került a jászkunok közjogi küzdelmeinek a homlokterébe. Ez a küzdelem az 1745. évi redemptio, a földesúri adóztatás alóli felszabadulás során érte el tetőpontját.⁴ Ennek kapcsán merül fel a kérdés: miféle történeti tényezők és gazdasági érdekek motiválták ezt a közjogi küzdelmet?

Koronabirtokok a Korona vonzásában

Történészek, filozófusok, jogászok, politikusok és írók koronként különböző szemléletben tették vizsgálat tárgyává a királyi Koronához fűződő felségjog és hatalom, másrészt a koronabirtokok közjogi jogállását érintő érdekellentéteket. Valóban jogosan hivatkoztak arra is, hogy "vajon a mágnes jobban vonzza-e magához a vasat, mint ahogyan a magyar királyi Szent Korona vonja magához az emberek tiszteletét és szeretetét".⁵ Ennek alapján a középkorban többen mintegy természetfeletti, misztikus erővel, sugárzással ruházták fel a királyi Koronát, amely a királyi főhatalmat és a közigazgatási egységeket megillető közhatalmat szerves egységbe foglalta össze. Ez az egységigény azonban nem zárta ki az érdekviszonyok gyakori ütközéseit.

Abból a közismert tényből indulhatunk ki, hogy a koronás királyt valójában sohasem ruházták fel kizárólagos felségjoggal, hiszen a felségjog megosztott az uralkodó és a rendi országgyűlés között. Ez a megosztás jól nyomon követhető a királyi koronázási eskü letétele és az 1622:II.tc. óta állandósított királyi hitlevelek előírásainak útján.⁶ Hogy a felségjog két hatalmi tényezőjének közjogi küzdelme időről időre milyen változásokat okozott vagy milyen eredményekkel járt az ország, közelebről a közigazgatási egységek javára, az a mindenkori erőviszonyoktól függött. A királyi felségjog korlátlan érvényesítésére törekvő uralkodó mind a törvényhozásban, mind a végrehajtó hatalomban gyakran szembe került az országgyűléseken elfogadott törvényekkel azon a címen, hogy "a szükség nem ismer törvényt - *necessitas non habet legem*". Az I. Lipót-féle abszolutizmus idejében különösen jellemző volt ez a gyakorlat a királyi javak (*bona regalia*) s ezek sorában a koronabirtokok (*bona coronalia*), valamint az állami vagy hadiadó kisajátítása, illetve kirovása vonatkozásában.

⁴ V.ö. Kiss József: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731-1745. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 246-254.p.

⁵ Bartoniék Emma: A magyar királykoronázások története. Budapest, 1939. Idézi Molnárfi Tibor: A Korona - Regnum Marianum - A valóság mítosza, a mítosz valósága. Budapest, é.n. 22. p.

⁶ II. Ferdinánd király (1619-1637.) és gr. Thurzó Szaniszló (1621-1625.) nádor idejében, 1622. augusztus 18-án szentesített törvénycikk, amelyet a nádor javaslatára fogadtak el.

Ezek a területeken minden korábbinál súlyosabbra fordult a helyzet a 16 éven át tartó törökellenes visszafoglaló háborúk idejében, a karlócai békéig, sőt az ezt követő hatalmi harcok során is. Mivel a bécsi főhatóságok nem tudták elérni a magyar nemesség rendszeres állami adóztatását, azért arra törekedtek, hogy a Magyar Királyság koronabirtokainak közjogi jogállását, adóügyi kiváltságait megingassák vagy éppen megszüntessék azért, hogy ebben az irányban szélesítsék ki az állami adóztatásra foghatóak körét. Ennek következtében nagy mértékben csökkent a magyar királyi ingatlan javak, szorosabban a királyi koronabirtokok állománya.

Az 1518:15. és az 1519:11. tc-ek szerint a koronabirtokoknak még két nagy csoportját különböztették meg a királyi jövedelmek (*proventus regales*) beszolgáltatási helyének kijelölésével:

- a.) a királyi kincstárnok kezéhez vigyék a koronabevételeket Huszt vára a máramarosi és az erdélyi sókamarákkal, szintén a harmincadokkal, huszadokkal, az ötvenedekkel, az arany- és az ezüst-aknákkal, a kamarákkal és a bányákkal, nemkülönben a szabad királyi városokkal és a szászokkal;
- b.) a budai tiszttartó kezéhez szolgáltatassák be a jövedelmeket a királyi felség konyhájának fenntartására és ellátására (*civillista*) Munkács, Tata és Komárom vára, az egész visegrádi alsórész, a régi Buda (Alt-Ofen), a Kós és Csepel nevű szigetek, Zsámbék, Solymár és Keszi (Budakeszi) mezővárosokkal, összes tartozékaival, a jászokkal és a kunokkal.⁷

Ebből a felsorolásból elsősorban az tűnik ki, hogy a királyi jövedelmek gazdasági erőforrásai igen sokfélék voltak. A megnevezett területek természeti és gazdasági adottságai fő vonásokban kifejezték a legértékesebb adóalapokat, de nem rögzítették és nem határozták meg a királyi nagyobb jövedelmeket (*proventus maiora regalia*) és a királyi kisebb jövedelmeket (*proventus regalia minora*) sem. Kitűnik viszont, hogy a kincstárnok kezéhez elsősorban a királyt földesúri és felségjogon megillető jövedelmek - a sóbányák és a sókamarák, a nemesfémek bányászata, a királyi vám, a pénzverés haszna - , továbbá a szabad királyi városok, a királyi koronabirtokok, a szászok, a szepességi és az erdélyi szász városok, nemkülönben a még IV. Béla király (1235-1270.) korabeli kiváltságokkal rendelkező jászok és kunok területei, települései és népessége, illetve ezeknek a királyt illető jövedelmei. Ezek

⁷ J. Nikolaus Kovachich: *Sylloge decretorum comitialium incliti Regni Hungariae*. Pestini, 1818. 293. p., továbbá: *Corpus Juris Hungarici - Magyar Törvénytár 1000-1896*. Millenniumi emlékkiadás, 3-6. k. Budapest, 1900. 622.p.

az utóbbiak a budai tiszttartó kezéhez fizették a koronabevételeket. A királyi kincstárnok tisztségét az 1527-ben felállított bécsi Udvari Kamara, illetve a budai és a pozsonyi Magyar Kamara töltötte be, tehát a budai tiszttartóság a bécsi központi kamarai hatóságtól függött éppúgy, mint később a többi hazai kamarai adminisztráció.⁸

Ezek a királyi ingatlan javak, ezek települései és lakói a királyi jövedelmek közvetlen befizetése, lerovása ellenében olyan kiváltságokban részesültek, amelyek tulajdon- és birtoklásjogi, politikai és szabadságjogok tekintetében hasonlítottak a nemesi kiváltságokhoz, értelemszerűen a köznemesség jogállásához. Mentésültek az állami vagy hadiadó fizetése alól,⁹ viszont vállalták a nemesekhez hasonló hadkötelezettséget, mentesek voltak a vármegyei és a földesúri adók terheitől. Alapvető kiváltságuk volt a rév- és a vámmentesség, a szabad költözködési jog, valamint a földesúrtól mentes helyhatósági autonomia. Szabadon rendelkezhetek a királyi kisebb haszonvételekkel.

Ezek a haszonvételek a következőek voltak: a malomjövedelem joga (jus molendini), a mézárszéki jövedelem joga (jus macelli), a korcsmáltatási jog (jus educillationis), a szesz- és a serfőzési jog (jus cremati et cerevisiae), a téglá- és a mészégetési jog (jus tegularum seu calcis), a vámmentességi jog (jus teloniorum), a vásár- és a piactartási jog (jus fori et hebdomadalis), az örökösödési és a hagyatéki jog (jus caducitatis), a halászat, a madarászat és a vadászat joga (jus piscationis, aucupatoris et venationis), a faízás joga (jus extirpatio arboris). - Az átlagos jobbágytelepülések lakóit ezek a széleskörű jogok nem illették meg, még a mezővárosokét sem, bár e tekintetben több kivétel is található, pl. Zsámbék, Solymár és Keszi.

Miközben a bécsi központi hatóságok arra törekedtek, hogy a régi királyi jövedelmek továbbra is megmaradjanak, ugyanakkor az állami vagy hadiadó bevételei is növekedjenek, újabb adóforrások után kutattak, de a nemesi rend mereven ragaszkodott adómentességéhez. A Wesselényi-féle főúri mozgalom lelepleződése (1670.) után kezdődő felségsértési és hűtlenségi perek, valamint a pozsonyi "rendkívüli bíróság" tömeges ítéletei során elkobzott hatalmas uradalmak az Udvari Kamara tulajdonába kerültek. 1672-ben az Udvari Kamara kiadott egy részletes utasítást a Magyar Kamara részére: vizsgálja felül a királyi javak jövedelmeit és birtokgazdálkodását. Ellenőrizze, hogy a mentességek, amelyeket bárki bizonyos kamarai jövedelmek beszolgáltatására nyert, jogosak vagy jogtalanok-e. Nincsenek-e

⁸ V.ö. Nagy István: A Magyar Kamara 1683-1848. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971. 23-25.p. A budai kamarai felügyelőséget 1686-ban, Buda és Pest visszafoglalása után hozták létre.

⁹ Itt jegyezzük meg, hogy az állami vagy hadiadó nem királyi, hanem a rendi országgyűlésen megszavazott országos adóbevétel volt.

visszaélések a szabad királyi városok kiváltságait illetően?¹⁰ Ez a felülvizsgálat csökkentette a királyi ingatlan javak mentességeit.

A magyar királyi ingatlan javak típusai

A 17. század utolsó harmadában a magyar királyi ingatlan javaknak már három típusát különböztették meg hatósági, birtoklásjogi és adóztatási szempontokból:¹¹

- a.) a királyi koronabirtokok (bona coronalia regia),
- b.) a magyar kamarai birtokok (b.cameralis hungarici) és
- c.) a királyi kincstári birtokok (b.fiscalis regia) típusait.

Megkülönböztetésül lássuk tehát ezek jellemző vonásait!

A királyi koronabirtokok állományát ugyanúgy, mint a királyi Korona felségjogát - örökösnek, állandónak, szilárdnak és megingathatatlanak tartották a korabeli jogszakértők. Azokat a különösen értékes fekvő-ingatlanokat nevezték így, amelyek a régi törvények szerint is, nyilvánvaló jogon és elidegeníthetetlenül a magyar királyi Korona tulajdonába tartoztak.¹² Ilyenek voltak a szabad kerületek (Hajdúság, Jászság, Kunság), az ország kb. 48 szabad királyi városa, köztük a korabeli bányavárosok.¹³ Törvény szerint ezeket nem lehetett volna elkobozni vagy eladni akár intézményi, akár magánföldesuraknak, mert ezeknek kizárólagos földesura maga az állam, közelebről a királyi Korona, illetve a magyar király volt, aki ezt a jogát a választott nádor útján gyakorolta, akinek ilyen jellegű hatáskörét először Hunyadi Mátyás király 1485. évi nádori cikkelyei szabályozták. Katonai mozgósítás esetén a nádor volt a nemesi felkelő csapatok országos főkapitánya. Wesselényi halála után, a lipóti abszolutizmus idején, 1681-ig azonban nem volt az országnak nádora, s így a koronabirtokok helyhatóságai sem közjogi kérdésekben, sem az adóztatási visszaélések megszüntetését illető panaszaik tárgyában nem tudtak kihez fordulni, mert nádor hiányában a Magyar Kamara

¹⁰ Nagy István i.m. 28. p.

¹¹ U.o. 5.p. Ezeknek teljes körű területi részletezése meghaladja a jelen dolgozat kereteit.

¹² Kelemen Imre: *Institutiones iuris privati Hungarici*. Pestini, 1814. II.k. 1006-8. Főként közjogi kérdéseket tárgyal.

¹³ Kállay István: *A szabad királyi városok gazdálkodása 1740-1780*. Budapest, 1980., Bonis György: *Városigazgatás, várospolitikai. A kamarai igazgatás fennhatósága alatt*. In: *Budapest története III*. Budapest, 1975. 159-164. p.

igazgatása alá kerültek, ez pedig a bécsi Udvari Kamarától függött, s e sajnálatos körülmény is hozzájárult a királyi koronabirtok közjogi jogállásának fellazuláshoz.

A magyar kamarai birtokok területi állományát az 1670-es éveket követő különböző időszakokban igen nehéz feledat volna körülírni, mert a Magyar Kamara területi hatáskörét illetően korlátozott jellegű hatósági szervezet volt, sok tekintetben függött a bécsi császári Udvari Kamarától mind birtokigazgatási, gazdaságszervezési, valamint kincstári adóztatási ügyekben. Hogy ez a függés milyen mértékű volt, az e két kamarai főhatóság mellé-, fölé- vagy alárendeltségének változásaival volt kapcsolatban.¹⁴ Számolni kell azzal a felemás ügyviteli gyakorlattal is, hogy a magyar kamarai birtokok ügyvitele során a jelentéseket "ugyan a királyhoz címezik, de a rendeleteket a bécsi Udvari Kamara tárgyalja meg, a döntésekre ez ad javaslatot, s a királyi rendeleteket is ez adja ki.¹⁵

A magyar kamarai birtokok elkobzását, eladását vagy elzálogosítását a törvények nem tiltották. Nem tartoztak a nádor főkapitányi és főbírói hatósága alá, rajtuk a földesúri jogokat a kamarai tisztségviselők gyakorolták. Nem rendelkezhetek szabadon a királyi kisebb jövedelmekkel sem. Fizették az állami vagy hadiadót, ugyanakkor hadkötelezettségük is érvényben volt. Jellemzésükre a későbbiekben visszatérünk az óbudai és a ráckevei uradalom története során.

A királyi kincstári birtokok, azaz a kincstárra - elsősorban a bécsi Udvari Kamarára vagy kamarai adminisztrációra háramlott, illetve az elkobzott ("konfiscierte Güter") birtokok területe és száma a Wesselényi-féle főúri mozgalom megtorlása során óriási mértékben megnövekedett. A kincstár kezébe kerültek a dunántúli Nádasdy-féle uradalmak, a felvidéki Balassa- és a Wesselényi-féle birtokok, a muraközi, a horvátországi, a tenger melléki Zrinyi birtokok, általában a felső- és az alsó-magyarországi kamarai hatóságokhoz tartozó birtokok.¹⁶ Ugyancsak a bécsi Udvari Kamara tette rá a kezét a török hódítóktól visszafoglalt, hatalmas birtoktestekre, az ún. neoacquisita, újszerzeményi területekre is. Ezeknél a Magyar Kamara hatásköre rövid ideig csupán nyilvántartási és adminisztratív teendőkre szorítkozott, jövedelmei a bécsi Udvari Kamara kincstárába érkeztek. Erre a sorsra jutott az 1701. július 4-én konfiskált, majd 1702. március 22-én a Német Lovagrendnek eladott Jászkun Kerület is, amint erre a későbbiek során visszatérünk.

¹⁴ Nagy I. i.m. 19.p. 1686 novemberében létrehozták a Budai Kamarai Igazgatóságot, majd 1690. óta adminisztráció néven szereplő hatóságot, amely a bécsi Udvari Kamarától és a Haditanácstól függött.

¹⁵ U.o. A függés mértéke így vált vitathatóvá szinte évszázadokig.

¹⁶ HKAHFA Wien, Ungarn, 1686. rote Nr 306-308. 1686. január 10., 1686. május 31.. az 1686 utáni elkobzásokra a rote Nr 453. f.1709. május 23. stb.

Ismeretes, hogy az újszerzeményi területeken csak azok a birtokok kerülhettek el a kincstári konfiskálás, elkobzás keserű sorsát, amelyek írásban tudták igazolni régi tulajdonjogukat a birtokra s amelyek ki tudták fizetni a birtok értékének 10 %-ára rúgó fegyverváltság összegét, amelyet a br. Thavonath Lajos szepesi kamarai elnök, a császári kamarai telekkönyvi bizottság elnöke vezetése alatt álló nyilvántartás alapján állapítottak meg.¹⁷ Ez a Thavonath-féle bizottság az 1690-es évektől kezdődően nemcsak sikkasztásairól és részrehajlásairól vált hírhedtté, hanem azáltal is, hogy több esetben évtizedeken át halasztotta az újszerzeményi birtokok tulajdonjogának tisztázását. Négy szabad királyi város - Buda, Pest, Esztergom és Székesfehérvár - 1701-ben már együttesen lépett fel, hogy visszaszerezze régi szabad királyi jogállását a bécsi főhatóságoktól. Nagy küzdelmek és nagy anyagi áldozatok árán először Pest és Buda nyerte vissza koronabirtoki jogállását, de csak az 1703-1706 közötti években, miután engedélyt kapott a Thavonath-bizottságtól, hogy önálló városi telekkönyvet vezessen. Fegyverváltság címén Buda 8.600 rajnai Ft-ot fizetett, Pest 6.400, míg Esztergom és Székesfehérvár 5.000 rajnai Ft-ot.¹⁸ Ennek ellenében kapták vissza szabad királyi városi közjogi jogállásukat minden korábbi kiváltságukkal együtt. De pl. Szeged és Debrecen csak 1718-ban tudta kiharcolni régi kiváltságleveleinek érvényesítését.¹⁹

Visszatérve a Lipót-féle abszolutista törekvésekhez, rá kell mutatnunk arra is, hogy a koronabirtokok közjogi jogállását írásba foglaló kiváltságlevelek érvényességét a bécsi központi hatóságok sok esetben már a 17. század közepétől fogva sem ismerték el, bár nyilvántartották, mert a török hódoltsági területen érvényben volt a kettős (bécsi és török kincstári) birtoklás és adóztatás gyakorlata. Így a török hódoltság terheit viselő koronabirtoki lakosság vállaira Bécs is újabb terheket rakott, amikor jobbágy-földesúri szolgáltatásokra kényszerítette az érintett birtokok hajdan kiváltságos helyhatóságait. Országosan több koronabirtok jutott erre a sorsra. Ez alkalommal csupán három jellegzetes koronabirtok sorsát követjük nyomon a kiváltságok elvesztése útján:

- a.) Óbuda és az óbudai uradalom,
- b.) Csepel-sziget és a ráckevei uradalom, valamint a
- c.) Jászkun Kerület "jobbágykorszakának" vázolásával.

¹⁷ Benda Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. II. k. 1526-1848. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 512.p. továbbá: Bonis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686-1708. Budapest, 1962. 300-310.p.

¹⁸ Bonis Gy. i.m. 163.p.

¹⁹ Farkas József (szerk.): Szeged története II. 1686-1849. Szeged, 1985. 93.p., Rác István (szerk.): Debrecen története II. Debrecen, 1981. 115.p.

Amint fentebb láttuk, mindhárom birtokegyüttes kiemelten szerepelt az 1518. és az 1519. évi nyilvántartás szerinti királyi ingatlan javak sorozatában, történeti útvesztőik sok tekintetben mégis különböztek egymástól, bár mindhárom hódoltsági területen feküdt.

Óbuda és az óbudai uradalom közjogi változásai

Óbuda a 14. század közepétől "a magyar királynék városa", miközben felerészben egyházi - káptalani - birtok maradt. A török hódoltság idején török részről a budai pasa khász-birtoka, magyar részről is kincstári birtok, a komáromi váruradalom tartozéka volt, tehát a királyi koronabirtokok állományába tartozott.²⁰ A bécsi Udvari Kamara azonban 1659-ben elzálogosította a Magyar Kamara elnökének, gr. Zichy Istvánnak kamaraelnöki fizetése, illetve "érdemei elismerése" fejében, holott az 1608:XXII. tc-be, az ú.n. antecoronationalis articulusokba is belefoglalták az elzálogosítás, valamint az eladás tilalmát.²¹ A török hódoltsági területre jellemző kettős birtoklás révén a város és a hozzátartozó uradalom évente meghatározott földesúri adót fizetett a zálogbirtokos Zichynek. Buda visszafoglalását (1686. szeptember 2.), illetve a török kiűzését követően a zálogbirtokos fia, Zichy Péter már kizárólagos földesúri tulajdonjoggal kapta meg Óbudát mezővárosi jogállással és az óbudai uradalmat. Ez az uradalom együttesen három mezővárost (Óbuda, Szentendre és Zsámbék), valamint kilenc községet (Békásmegyer, Budakeszi, Budaörs, Dunabogdány, Perbál, Pilisszántó, Szigetmonostor, Tahitótfalu és Tök) foglalt magában, területét mintegy 80.000 magyar holdra becsülték.²²

A Zichy-család az egész uradalom központját Zsámbékon rendezte be, mert Óbuda éveken át, 1688 végéig a visszafoglaló harcok miatt szinte teljesen elnéptelenedett. Először a magyar lakosság települt vissza, majd 1698-ban megindult a német telepesek beözönlése, de még évtizedekig tartott e mezőváros benépesülése. A Zichyek itt egy középkori várkastélyt újjítottak fel és bővítettek ki, rendbehozták a román stílusú zsámbéki templomot, amelyet a 13. században a zsámbéki Premontrei Prépostság építtetett. Zsámbék és általában a Zsámbéki Medence (Zsámbék, Perbál és Tök) települési képe azt mutatja, hogy a korábbi magyar lakosság folytonossága nem szakadt meg, a háborús károk helyreállítását az 1686 után betelepült magyar huszárok és hajdúk végezték el. A Zichyek Zsámbékra csak az 1714-et

²⁰ Gál Éva: Óbuda helyrajza a hódoltság végétől a 19. század közepéig. In: Horváth Miklós (főszerk.): Tanulmányok Budapest múltjából XXI. Budapest, 1979., 105. és 140.p.

²¹ Benda Kálmán i.m. 436.p. II. Mátyás királyá koronázása előtti törvényről van szó, Pozsony, 1608. november 15. A koronázás 1608. november 19-én történt meg.

²² Gál Éva: Óbuda és az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659-1766. Budapest, 1979. 5.p.

követő években telepítettek németeket, akik Schwarzwaldból és Württembergből érkeztek, amint az uradalom többi részére is.²³

Óbuda mint földesúri mezőváros mintegy 6.000 magyar holdnyi területen feküdt. Középkori plébánia-templomát a hódoltság idejében a város kálvinista lakossága vette birtokba. 1698-ban a földesúr, ifjabb Zichy István több mint 50 német családot költöztetett a városba, s ezt a templomot a katolikus németeknek adták át.²⁴ A városnak ez volt az elsődleges központja. A Zichyek létrehoztak egy második központot is, ahol a földesúri intézmények foglaltak helyet: a majorház, illetve az urasági kastély, a tiszttartó, a kasznár, és a többi uradalmi alkalmazott lakása, az uradalmi tömlöc, a dézsma- és a présház, valamint az urasági vendégfogadó.²⁵ Ennek a második városközpontnak a kiépítése már az egész óbudai uradalom földesúri igényei szerint valósult meg, noha az uradalom központját csak 1726-ban helyezték át Zsámbékról Óbudára.²⁶

Az óbudai uradalom harmadik mezővárosa Szentendre volt. A hódoltság után, az 1691-ben kezdődő rác betelepülés során az uradalom legnépesebb és a legvárosiasabb települése lett. Lakosainak számáról, vagyoni helyzetéről igen keveset tudunk, mert nem maradtak fenn megbízható összeírásai. Lakosai főként szőlőtermeléssel, de főként kézművesiparral, ezen belül ruházati iparral és kereskedelemmel foglalkoztak. Földesúri szolgáltatásait mindvégig évente egy összegben róttá le. Tehát a városi önkormányzat viszonylag önállóbban gazdálkodott a Zichy földesurasága idejében.²⁷

Az uradalom egész területén megszűntek a koronabirtoki kiváltságok. Az 1701. évi urbárium és az 1703. évi Pest-Pilis-Solt vármegyei összeírás adatai azt mutatják, hogy Óbuda lakosságát úrbéres jobbagyosorba süllyesztették, robotra fogták, terményjáradék és földesúri tized fizetésére kötelezték. Fizették az állami vagy hadiadót és a vármegyei kirovásokat is. Nem rendelkezettek szabadon a királyi kisebb haszonvételekkel sem, és ennek révén helyhatósági autonómiájuk is sok csorbát szenvedett. Az egész uradalom gazdálkodásában szinte meghatározó szerep jutott a szőlőtermelésnek: Óbuda, Szentendre, Budaörs, Békásmegyér, Bogdán területén szinte monokultúrává vált a szőlészet. Amíg 1700-ban még 1.223 akó (1 bécsi akó / Eimer, urna / = 54,30 liter) volt a dézsma alá eső bortermés,

²³ Létay Miklós: Óbuda parasztpolgárainak anyagi kultúrája ... In: Horváth M.i.m. 153-154.p.

²⁴ L. a 20.sz. jegyzet, valamint a 22. számút a 121.p.

²⁵ U.o. 120.p. Ez a városközpont így is megmaradt akkor is, amikor Óbuda 1766-ban a Zichy család birtokából a kincstár tulajdonába ment át."

²⁶ V.ö. a 22. sz. jegyzet anyagát!

²⁷ L. Gál Éva: Óbuda és az óbudai uradalom a Zichy földesurasága alatt (1659-1766.) Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, 1979. 9.p.

1766/67-ben már ötvenszeresére, 61.208 akónyira emelkedett, "az egy adózóra jutó bortermés pedig 3,6 akóról 28,3 akóra, vagyis majdnem nyolcszorosára nőtt".²⁸

Természetesen megőrizte jelentőségét a másik fő művelési ág, a mezőgazdaság is, főként a Zsámbéki Medence: Zsámbék, Tök és Perbál területén. Az uradalom dézsmára fogott jobbágysai 1700-ban még 7.152 mérő (1 pozsonyi mérő /metreta posoniensis/ = 54,30 liter) gabona után adtak dézsmát, 1766/67-ben már 37.957 mérő gabonatermés után fizettek földesúri dézsmát, vagyis 5,3 -szoros növekedést értek el. Viszont a szőlészek számának növekedése miatt az egy adózóra jutó átlagos gabonatermés 21 mérőről 17,6 mérőnyire csökkent.²⁹

Az óbudai uradalom területének kb 25-30 %-át erdőségek borították. A földesúr az erdőséget nem osztotta fel jobbágytelkek szerint, így nem tudta nyilvántartani itt a lakosság jövedelmeit, csupán az uraság részére történő faszállítást számíthatta be a robotba. A Zichyek egyébként viszonylag kevés önkezelésű allodiumot tartottak, inkább a teljes jobbágyok számát növelték a betelepítésekkel is. Bár az allodiális szántók aránya a 18. század közepére megnőtt.³⁰

Szinte kezdettől fogva nyomon követhető az uradalom mezővárosainak az a törekvése, hogy miként lehetne megszabadulni a földesúri alávetettség terheitől, s hogyan lehetne visszaszerezni a régi koronabirtoki kiváltságokat. Ugyanakkor a bécsi Udvari Kamara a Budai Kamarai Adminisztráció útján vissza akarta venni az uradalmat a Zichyektől, hogy azután más vevőnek újra eladhassa magasabb áron. Ez a törekvése nem járt sikerrel, a Rákóczi-szabadságharc eseményei útját állták az ilyenféle bécsi nyereszkedéseknek is.

Óbuda helyhatósága 1714-ben felterjesztést intézett az uralkodóhoz a Magyar Kamara útján, kérte a város hajdani koronabirtoki jogállásába való visszahelyezését, sőt a szabad királyi városi jogállás megadását is. Kiemelte, hogy a Zichy grófoknak történt eladásuk törvényellenes volt. Ezt követően hét éven át tartó per volt folyamatban a Magyar Kamara és az Udvari Kamara között, de mindez nem hozott eredményt. Ugyanis Zichy Péter a bécsi udvarban magas tisztséget, asztalnokmesteri hivatalt viselt. A királyi jogügyi igazgató is a Zichyek mellé állt azzal az indoklással, hogy a "rangemelés" csökkentené az Udvari Kamara bevételét, módosítaná az itteni portális adóztatási rendszert, a portális katonaaállítás

²⁸ U.o. 7.p.

²⁹ U.o.

³⁰ U.o. 9.p.

gyakorlatát, és "további pereket vonna maga után"³¹. Így az uradalom közjogi jogállása egyelőre nem változott meg.

Ami nem sikerült gr. Erdődy György magyar kamarai elnöksége (1720-1748) idejében, az végül is sikerrel járt gr. Grassalkovits Antal kamarai elnöksége (1748-1771) alatt. Az elhunyt Zichy Péter özvegye, gr. Bercsényi Zsuzsanna, miután fia, Zichy Miklós 1758-ban elhunyt, életjáradék fejében lemondott az uradalom tulajdonjogáról a Magyar Kamara javára. Ettől fogva az uradalom tartósan és véglegesen a királyi kamarai bortokok állományába került.³² Így a földesúri jogokat immár a kamarai tisztek gyakorolták az óbudai uradalomban. Grassalkovits 1766. június 24-én úrbéri szerződésben szabályozta az uradalom mezővárosainak és községeinek földesúri szolgáltatásait. A robotot készpénzzel meg lehetett váltani, pl. Óbuda ilyen címen évente 340 rajnai Ft-ot fizetett. A szerződéses jobbágyság visszakapta szabadköltözési jogát azzal a korlátozással, hogy az elköltöző állítson maga helyett más gazdát. Ez az igény a folyamatos beköltözések révén könnyen ment. A királyi kisebb haszonvételekkel azonban továbbra is csak kis részben rendelkezhetek az uradalom helyhatóságai, s ezeknek önkormányzati kiváltságait is csak csekély mértékben állították vissza. Pl. a választott bírákat, a jegyzőket és az esküdteket hivatalos és hiteles okmányokkal kötelezték arra, hogy a Magyar Kamara, illetve a "kamarai tisztek iránt engedelmesek legyenek, az úriszéki joghatóságot elismerik és a szerződésekben előírt kötelezettségeket teljesítik".³³ Adott körülmények között már ez is elfogadható eredménynek számított.

Óbuda azonban ezt követően is szeretne volna megkapni a szabad királyi városi jogállást úgy, hogy közigazgatásilag vegyék ki a vármegyei törvényhatóság alól és csatolják Buda szabad királyi városhoz. Mária Terézia Udvari Kamarája azonban ezt a tervezetet 1776-ban elutasította, mert így Buda "hatalmas közösséggé és nagyvárossá nőhetne". Továbbra is engedélyezte azonban a robotteher pénzen való megváltását.³⁴ Az egyesítésre még egy évszázadig várni kellett.

Csepel sziget és a ráckevei uradalom a 17-18. században

³¹ Bonis György i.m. In: Budapest története III. Bp. 1975. 178.p.

³² L. a 27. sz. jegyzet anyagát!

³³ Bonis György. i.m. u.o. és a 88-89.p.

³⁴ Bonis Gy. i.m. 89. és a 180-181.p.

Fővárosunk déli peremrészén, a sziget északi csúcsán elhelyezkedő Csepel akkori jobbágyközségtől a sziget déli végében található Makád községig terjed ez a Duna-sziget. Mintegy 50 km hosszú és helyenként 7-8 km széles, mintegy 257 négyzetkilométer területen 11 települést foglalt magába: Ráckeve mezővárost, továbbá Csepel, Promontor, Szigetszentmiklós, Szigetszentmárton, Tököl, Szigetújfalu, Szigetbecse, Szigetcsép, Lórév és Makád községeket. A 16-18. századi levéltári forrásokban Király-sziget, Úrsziget, Kevei sziget, Becsei sziget és Gross-sziget névváltozatokban fordul elő.³⁵

Ez a terület a középkortól fogva végig a királyi ingatlan javak állományába tartozott, koronabirtoki kiváltságokkal rendelkezett, hosszú ideig a királynék birtoka volt. A török hódoltság idejében az uradalom lakossága megritkult. A 15. században a török hódítók elől menekülő délszláv (rác) népesség érkezett a szigetre az Al-Duna melléki Keve vármegyéből, s megszállta a Szentábrahámtelke nevű pusztát, s itt tartós települést hozott létre. E település lakosság száma nagy mértékben megnőtt, amikor Székesfehérvár 1543. szeptember 3-án bekövetkezett eleste során nagyszámú magyar menekült a településre érkezett. A település magyar és szerb lakossága együttesen vett részt Ábrahámegyháza fejlesztésében, újraépítésében. Ettől kezdve vált ez a település az uradalom mezővárosává Ráckeve néven.³⁶

A magyar és a rác lakosság között bizonyos ellentétek alakultak ki a 16. század folyamán, "s bár a magyaroknak sikerült is a városi tisztségeket kezükbe szerezniök, a törökkel való közelebbi viszonyuk miatt mégis inkább a rácok jártak a gazdagodás útján. A Csepel-szigeten az állattenyésztésre használt, kipusztult területek, az 'öregbedő habos homok és a szomszéd pusztaságok' khász-birtokot képeztek, mint általában a Duna átkelő vagy azokhoz vezető összes területek; itt legelőbérletnél, kikötő-, rév- és vámbérletnél állandóan a rácok részesültek előnyben. Pl. a ráckevei bíró, Bogdán Gyuro vezetése alatt álló társaság kapta meg a ráckevei khász- és kikötőbérletet, s ennek tagjai közt a kevei rácok mellett egy török tímárbirtokost is találunk". A pénzt az alföldi marhakereskedelem révén tudták maguknak megszerezni. Így vált Ráckeve is kereskedővárossá.³⁷

Mínthogy ez az uradalom is a hódoltsági területhez tartozott, itt is érvényesült a kettős birtoklás és adóztatás gyakorlata. II. Ferdinánd Udvari Kamarája 1622-ben a már jelzett 1608. évi törvénycikk ellenére mégis elzálogosította a zólyomi gróf Esterházy családnak, majd III.

³⁵ Pest Megyei Levéltár (A továbbiakban PMLt), Ráckeve mezőváros lt, Bírói krónikás könyv, 1606-1736., Közgy. kv. 1698-1703. Kriegs-Archiv, Wien. Invalidenamts Reg. 1731-45. Nr 400.F.3-4.

³⁶ Szekfű Gyula: Magyar történet III.k. Budapest, 1939. 433-34.p. OL P. 1291. III.H. Ráckevei uradalom. 3. Iratjegyzék.

³⁷ Szekfű Gy. u.o.

Ferdinánd 1638-ban elkoboztatta, végül eladta 16.336 rajnai Ft-ért a család örököseinek.³⁸ Az uradalom földesura 1682-től 1695-ig gr. Esterházy István volt, aki azonban szerfölött eladósodott, s ezért Ráckevét és a Csepel-szigetet 42500 rajnai Ft-ért eladta gr. Donatus Heissler császári-királyi generálisnak, aki azonban 1696-ban elhunyt, s özvegye, gr. Maria Barbara Heisslerin 1698. augusztus 4-én kelt császári engedéllyel eladta az uradalmat 85.000 rajnai Ft-ért hg. Savoyai Jenő tábornagnak, a bécsi Udvari Haditanács elnökének.³⁹ Ez időben nagyobb számú német lakosság telepedett le az uradalom északi részének településein.

Savoyai telepítési biztosa, Claudius Verlet, telepítési szerződésben szabályozta az uradalom mezővárosának és községeinek úrbéri kötelezettségeit. Az újonnan kinevezett földesúri prefektus, Franciscus de Aloysius 1699-ben kötött úrbéri szerződést az uradalom településeivel.⁴⁰ Pl. Csepel község úrbéres jobbágyainak évente 100 rajnai Ft censust kellett fizetniök, továbbá termény- és állattizedet, valamint illő ajándékot adni a földesúr konyhájára, de évente csak 8 napot kellett robotolniok. Ugyanis itt önkezelésű majorsági birtokot nem hoztak létre. A parasztgazdaságok a területnek kb. egyharmadát foglalták el, a másik harmadán legelő- és kaszáló-rétek voltak, ahol lehetővé vált a belterjes állattartás és -tenyésztés is. A község szomszédságában, Promontoron nagykiterjedésű szőlőgazdaságok alakultak. Itt a csepeli gazdák jelentős jövedelemhez jutottak, szőlő- és bortermésüket Buda és Pest piacain értékesítették. Promontoron egyébként csak szántó- és legelőnélküli zsellérek laktak s ők a szőlőkből és a kőbányászatból éltek.⁴¹

Az egész uradalom jobbágykötelezettségei Savoyai földesurasága idejében sokkal enyhébbek voltak az átlagos jobbágytelepülések terheinél. Az uradalom mezővárosának és községeinek helyhatósági autonómiaja szinte érintetlenül megmaradt, de a királyi kisebb haszonvételekre (malom, mészárszék, korcsma, vám és rév, vásár és piac) földesúri adót vetettek ki.

³⁸ Ol. P. 1291. Az Esterházy család zólyomi (grófi) ágának levéltára. III. H. Ráckevei uradalom.

³⁹ Heissler generális 1690. augusztus 21-én Zernyestnél (Erdélyben, Fogaras vármegyében, ma: Zärnesti.) esett gr. Thököly Imre kuruc fejedelem csapatainak fogságába. Onnan 1692. januárjában szabadult meg úgy, hogy helyette a Bécsben száműzetésben élő gr. Zrínyi Ilona (Thököly hitvese) cserében visszanyerte szabadságát. Innen azonnal elindult Munkácson, Tokajon, Erdélyen át Konstantinápolyba s onnan férjéhez, Nikodémiába. 1703. február 18-án elhunyt.

⁴⁰ Schönherr Gyula: A bécsi Udvari Kamara levéltárának magyar vonatkozású oklevelei. II. Történelmi Tár. 1887. évf. 720-733.p.

⁴¹ Nagy Lajos: Budapest története 1686-1790. In: Gerevich László (főszerk.): Budapest története III. Bp. 1975. 93-94.p.

Savoyai idejében azonban mégsem Csepel község lett az uradalom igazi központja, hanem a mezőváros Ráckeve. Savoyai itt építtette fel a tiszta barokk Savoyai-kastélyt, amelyet 1701-1702-ben Johann Lucas von Hildebrandt osztrák építőmester tervezett.⁴²

Sok tekintetben jelentős fordulat következett be Savoyai elhunytá (1736. április 10.) után. A hercegnek nem voltak gyermekei, de örökösei, így testvére, Tamás savoyai herceg, Emanuel Philibert carignai herceg, illetve a Savoyai-ház királyi ága lemondtak az uradalom öröklési jogáról a magyar király javára.⁴³ Így ez az ősi magyar királyi koronabirtok is a Magyar Kamara földesúri fennhatósága alá került. Gr. Erdődy György kamaraelnök a Ráckevén lakó Herbert János tisztartót bízta meg az uradalom földesúri ügyvitelével. Megszigorította az úrbéri szolgáltatásokat: a robotszolgáltatást évi 8-ról 20 napra emelte fel, a tized helyett kilenced fizetésére kötelezte a jobbágyokat, a szőlő- és bordézsma helyett kilencedet kellett fizetniük. Az 1740-es évektől kezdődően a jobbágyok kiszorultak az addig használt legelőjükről, „amely igen alkalmas lehetett volna birkatenyésztésre. A csepeli jobbágyok birkáinak helyét urasági birkanyájak foglalták el”.⁴⁴

A földesúri tisztek hatalmaskodása miatt az uradalom lakossága több ízben panaszt emelt, sőt lázongott, de nem sok eredménnyel. 1748-tól, Grassalkovits Antal gróf kamaraelnöksége kezdetétől némileg javultak az úrbéri viszonyok, csökkentek a terhek, de Mária Terézia királynő 1767-ben kiadott úrbéri pátense már olyan súlyosan érintette az uradalom lakosságát, hogy szolgálatmegtagadással is tiltakoztak ellene. A fő sérelem az volt, hogy a jobbágytelkeket rosszul mérték ki főként a terméketlen, homokos és árvizes területeken. Az önkezelésű majorságok lehetőséget kaptak arra, hogy a jobbágytelkek rovására területüket megnöveljék s így a jobbágyság munkaerejét nagyobb mértékben igénybe vehessék. A csepeliek nem voltak megelégedve azzal a szerződéssel, amelyet Grassalkovits ajánlott nekik. Ezért királyi rendeletre 1772-ben - most már gr. Erdődy János kamaraelnöksége idejében új felmérést készítettek, s ennek alapján a jobbágyok termékenyebb területen kaptak telkeket, csökkent a földesúri adók mennyisége is. Erdődy a királyi kisebb haszonvételek jelentős részét átengedte a helyhatóságoknak, s ezen az úton autonómiájuk is függetlenebbé vált, sőt érvényesült a lakosság szabad költözködési joga is. Promontoron egyáltalán nem vezették be az urbáriális pátens előírásait. Itt az új szerződés kiemelte, hogy

⁴² PMLt. Ráckeve mezőváros lt. Bírói krónikás könyv. 1699. 79.p. Voit Pál: A ráckevei kastély. Budapest, 1965. 6.p.

⁴³ Schönherr Gy. i.m. 779.p.

⁴⁴ Nagy Lajos, i.m. 93.p.

"mivel a községnek nincs határa, szántóföldje és rétje, csak a borból és a méhből kell tizedet adniok".⁴⁵

1770-ben az úrbéres lakosság száma Csepelen a következő képet mutatja: telkes jobbágy volt 27, a házas zsellérek száma 12, míg a házatlan zsellérek száma csak 3. Promontoron viszonylag más a helyzet: telkes jobbágy nem volt, házas zsellér 131, házatlan zsellér 27, összes úrbéres tehát 158 lakos volt.⁴⁶

Megállapítható tehát, hogy a Csepel-sziget és a ráckevei uradalom gazdasági erőforrásai, elszigetelődött társadalmi mozgalmi nem képeztek olyan, a bécsi főhatóságok ellenében is hatékony politikai fellépést, aminek a birtokában az uradalom visszaszerezhetette volna koronabirtoki jogállását. Erejéből csak arra futotta, hogy úrbéres kamarabirtoki jogállását és régi kiváltságainak néhány maradványát megőrizze és megszilárdítsa.

A Jászkun Kerület átmeneti "jobbágykorszaka"

Ennél jóval nagyobb, sőt országos viszonylatban is egyedülálló eredményt tudott elérni a Jászkun Kerület. A Jászság és a két Kunság a középkor folyamán, de még a török hódoltság idejében is megőrizte királyi koronabirtoki jogállását. Nem tagolódott bele a korabeli vármegyerendszer közigazgatási kereteibe. Bár ilyenféle kísérletek a szomszédos vármegyék részéről többször is előfordultak. A területvesztéssel fenyegető kísérletek azzal függöttek össze, hogy a hódoltsági területen mindenütt érvényesült a kettős birtoklás és adóztatás gyakorlata. Így a hódoltság idejében a jászkunok is fizették a nádori censust, a Magyar Kamarának pedig "a fél-adót",⁴⁷ a török kincstárnak a telekadót, a termény- és állatadót, a kézi és az ígásrobotot. Adóztatás terén úgyszólván anarchikus zavar tombolt.

Különösen sok sérelem érte a jászkunságiakat Heves, Pest-Pilis-Solt és Csongrád vármegyék részéről az 1667 és az 1681 közötti években, amikor az országnak nem volt nádora sem, akihez a jászkunok sérelmeik orvoslása végett fordulhattak volna. Megváltozott azonban a helyzet, amikor a pozsonyi országgyűlés 1681. június 13-án nádorrá választotta gr. Esterházy Pált. A jászkunsági vezetők népes küldöttsége már a következő hónapban, még a soproni országgyűlés idején felkereste a nádort, hogy a jászkunságiakat ért súlyos törvénytelenégekről beszámoljanak és mint legfőbb kapitányuktól és főbírájuktól orvoslást

⁴⁵ U.o. 94-95.p.

⁴⁶ U.o. 148.p. Itt a házatlan zsellérek sem voltak teljesen nincstelének, némi szőlőbirtokkal ők is rendelkeztek.

⁴⁷ OL UC 71;4. 206-263.p. - Nádori census, királyi dica, census servilis (a téli robot helyett pénz), termények dézsmája.

kapjanak. Ez a politikai fellépés közjogi vonatkozásban sikeresnek bizonyult: Esterházy még ez évben három szabadalomlevelet állított ki részükre Pozsonyban.⁴⁸ Ugyancsak ez év augusztus 2-án kelt a nádor kiváltságlevele a jászkunok harmincad-, rév- és vámmentességéről. Ezeket a nádori szabadalom- és kiváltságleveleket 1682. június 5-én Pest vármegye törvényszékén is közzétették. A nádori leirat kinyilvánította, hogy a jászkunsági falvak lakosai "a megyéhez való adófizetés terhe, ennek hatósága és védelme alól kivételnek."⁴⁹

Ezeket a nádori iratokat tekinthetjük a jászkun közjogi küzdelem első eredményének, a koronabirtoki jogállás elismerésének. I. Lipót császár és király 1697-ig öt alkalommal újította meg, íratta át és erősítette meg a Jászkun Kerület különféle kiváltságait.⁵⁰ Mindezek ellenére a bécsi udvari Titkos Tanács és az Udvari Kamara már 1689-ben besorolta a Jászkun Kerületet is az újszerzeményi (neocaquisita) javak közé, s gr. Kollonits Lipót kardinális, a Magyar Kamara akkori elnöke kijelentette, hogy "a fegyverjog" alapján a bécsi udvar a Jászkun Kerülettel, mint királyi koronabirtokkal is szabadon rendelkezhet. A kincstári kisajátítás és a törvénytelen eladás folyamata megállíthatatlanul haladt a maga útján.

1695. augusztus 27-én alárendelték a Magyar Kamarát az Udvari Kamarának.⁵¹ A hegyaljai kuruc felkelés és a török támadás veszélye egyelőre korlátozta a folyamatot, de a karlocai békekötés (1699. január 26.) után felgyorsultak az események. 1699 őszén az Udvari Kamara utasította az egrai kamarai felügyelőséget, hogy a Jászkun Kerületben végezzen teljeskörű területi, népességi és vagyoni összeírást. Ez az összeírás 1700. február 19-ére el is készült⁵², s nyilvánvalóvá vált, hogy a császári kincstár a kerületek törvénytelen elkobzására és eladására készül. Éppen ezért Sőtér Ferenc nádori alkapitány tiltakozó memorandummal egy küldöttség élén Bécsbe sietett, hogy a kamaránál és az újszerzeményi bizottságnál tiltakozzék. Ám itt nem fogadták, sőt ügyészi perbefogással fenyegették meg.⁵³

1701. július 4-én I. Lipót kibocsátott egy rendeletet, miszerint a jászkunok minden kiváltsága érvényét veszítette, ők közönséges jobbágyszolgáltatásokra kötelezhetőek, s

⁴⁸ Pintér Jenő (szerk.): Jászberény r.t. város levéltárában lévő kiváltságlevelek és oklevelek gyűjteménye. Jászberény, é.n. 41-79.p.

⁴⁹ Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkun Kerület igazgatása 1745-1876. Szolnok, 1995. 15. p.

⁵⁰ Pintér Jenő, i.m. u.o.

⁵¹ Benda Kálmán, i.m. 519.p.

⁵² OL UC 71:4. Conscriptio ... 1699. október 30. Továbbá Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején 1702-1731. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 12.p.

⁵³ Kiss József, i.m. 50.p.

védelmükben Esterházy nádor semmit sem tehet.⁵⁴ Amikor az 1702. január 12-én tartott titkos adásvételi tanácskozásokon Kollonits ismertette a Német Lovagrend érdemeit, főhatósági körökben már elhatározták, hogy a Jászkun Kerületet 500.000 rajnai Ft-ért eladják a Német Lovagrendnek. Az adásvételi szerződést 1702. március 18-án írták alá az Udvari Kamara és a Titkos Tanács részéről Kollonits, a Lovagrend részéről hg. Franz Ludvig lovagrendi magister generális, birodalmi választófejedelem. Március 22-én I. Lipót császár és király jóváhagyásával és aláírásával ez a szerződés érvényessé vált.⁵⁵ Esterházy tiltakozásul négy felterjesztést is intézett a királyhoz, de ezeknek már semmi eredménye sem volt.

A Német Lovagrend ünnepélyes földesúri beiktatására először Jászberényben, a kerületek központjában 1702. május 22-én került sor. Ezt követően, május 27-én Karcagújszálláson, a Nagykun Kerület központjában, majd június 1-én Kiskunhalason, a Kiskun Kerület központjában történt meg a földesúr birtokba iktatása, amelyet mindhárom központban számos tiltakozás és hivatalos ellentmondás kísért végig.⁵⁶ A jászkunsági nemesek és előljárók már július végén tiltakozó küldöttséget indítottak Bécsbe és Boroszlóba a lovagrendi főhatósághoz, de útjuk eredménytelenül végződött.

Amikor azonban 1703. május 6-án kibontották a Rákóczi-szabadságharc zászlóit, elérkezettnek látszott az idő arra, hogy a jászkunok megfelelő választ adjanak a sorozatos törvénytelenésekre és a nyilvánvaló közjogi visszaélésekre. A jászok és a kunok 1703 nyarán csatlakoztak a szabadságharcához, s a lovagrendi földesúri tisztek és adószedők kénytelenek voltak elhagyni a kerületeket. Így gyakorlatilag 1703 júliusától 1710 szeptemberéig szünetelt a földesúri tevékenység a Jászkun Kerületben. II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1703 október végén a Tokajban kelt pátensével törvényen kívül helyezte a Német Lovagrendet és jászkunokat visszahelyezte régi szabadságjogaikba, de előírta a fejedelem zászlói alatti katonáskodásukat.⁵⁷

Ezzel új tartalommal telítődött a Bécs- és a földesúr-ellenes közjogi küzdelem. A Jászkun Kerület mindvégig megmaradt Rákóczi hűségén, de a Német Lovagrend 1710 őszén újra birtokba lépett. Ám a Jász Kerület választott kapitánya, majd a jászkunsági összevont huszárezred ezereskapitánya, Szentmiklósy János nem adta fel a harcot, 1711 januárjában meg

⁵⁴ Deutsch-Ordens-Zentral-Archiv, Ungarn Abteilung, a továbbiakban: DOZA U 157/1. Instruktionen für die Visitatoren der Ungarischen Deutschordens-Distrikte. 1701. június 4.

⁵⁵ DOZA U 156/1. f. 230-244. Der kaysrerliche original Kaufbrief per 500.000 G.R., dato Wien, den 22. Martii 1702. für Jasziger- und Kumaner- Distrikten in Ungarn.

⁵⁶ DOZA U 156/1. Diarium und Berichte der ersten Generalvisitation der Jasziger- und Cuman-Distrikte durch Baron von Kageneck, 1703. Notanda 1703. August 13. Contradictiones, 511-520. A tiltakozások iratainak száma 39-re emelkedett. Ezeket a Királyi Ítéletáblához (Tabula Regia Iudiciaria) terjesztették fel. (Ad acta!)

sem jelent a kállói hadiszemlén, sem április 26-án Nagykárolyban, a behódoló eskütételen, sem május 1-én a magymajtényi zászlóletételen, nem írta alá a szatmári békeokmányt sem.⁵⁸

A jászkunsági vezetők a levert szabadságharc után sem adták fel közjogi küzdelmüket. Nem volt ugyan követválasztási és diétai részvételi joguk, mégis állandó küldötteket, ablegátusokat tartottak Pozsonyban, hogy az országgyűlésen és a főhatósági körökben pártfogókat találjanak, hogy napirenden tartsák koronabirtoki kiváltságaikat. Ennek eredményeképpen 1715-ben a király által is szentesített törvénybe is belefoglalták, hogy "a jászokat és a kunokat részben az uralkodó, részben a Rendek költségén váltsák ki az eladottságból."⁵⁹

III. Károly király azonban hiába fogadta el a koronázási hitlevelet, e törvény rendelkezéseit senki sem hajtotta végre. Hacsak azt nem fogjuk fel eredménynek, hogy az országgyűlés sohasem szavazta meg a Német Lovagrend honosítási kérelmét. Földesurasági jogállása viszont érintetlen maradt. E tekintetben az 1724-26. évi jászsági (Jászapáti és Jászberény) parasztmegmozdulások sem jártak eredménnyel.⁶⁰ Miután az 1728-29. évi országgyűlés sem váltotta be a lovagrendi reményeket, s a már a bécsi főhatóságokig dimenzionált redempcionális mozgalom is megingatta a lovagrendi jogállást, 1731-ben a Német Lovagrend lemondott jászkunsági földesuraságáról és eladta a kerületeket a már korábban is érdekelt Pesti Invalidus Háznak, mint intézményi földesúrnak.⁶¹

Ez a fordulat azonban csak igen tűnékeny és látszólagos sikert hozott a közjogi küzdelemben. A Pesti Invalidus Ház - amely Szécsényi György esztergomi érsek nagyösszegű, kegyes alapítványa segítségével jött létre⁶² - a rokkant (invalidus) katonák és családjuk elhelyezése, gondozása és testi-lelki gyógyítása terén kitűnően ellátta emberbaráti feladatait, de földesúri minőségében nem különbözött a korabeli földesuraktól. Hatalmaskodó földesúri adminisztrátora, hanyag és részrehajló urasági ügyésze, harácsoló adószedői és adóbehajtó "executios" fegyveres különítményei révén egyre népszerűtlenebbé vált mind a helyben választott tisztségviselők, mind az adófizető lakosság körében. A királyi kisebb

⁵⁷ OL Királyi Lt P 1501:3. Vegyes személyi iratok. Calendarium. 1703. október 31.

⁵⁸ OL G 28. V. 2. E-F 77.cs. 489.p. Szentmiklósy fejére 1711-ben kítűzték a hóhérpénzt is. Csak 1713-ban tért haza Jászberénybe, ott eladta lakóházát, szőlőjét és földjét, végül Gyöngyösre települt.

⁵⁹ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, Millenniumi emlékkiadás. Budapest, 1900. 465-66. az 1715. XXXIV. tc. 1-3 §.

⁶⁰ Az 1726. évi parasztmegmozdulások és megtorlásuk. In: Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején 1702-1731. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 183-201.p.

⁶¹ DOZA U 164/1. Über die Szechenysche Foundation auf den Jassig-Cumanen Districten. F. 100., továbbá : Abtretung der Jassiger- und Cumaner Districte an des Pester Invaliden Haus. F. 307-327.

⁶² U.o. Der Szechenysche Stift-Brief de dato Pressburg, den 24-sten Jänner 1692... vor das Soldaten-Spital zu Pest per 157.000 R.G

haszonvételeket ugyan továbbra sem tudta nyilvántartani, de ezek közül az italmérési jövedelmet megadóztatta ("Zins des Schank-Erträgnisses"). Ezzel együtt a földesúri árenda évi összegét a korábbi 25.501 r.Ft-ról 35.206 r.Ft-ra kívánta felemelni.⁶³ Szó sem lehetett tehát a koronabirtoki kiváltságok visszaállításáról. Sőt: a Pesti Invalidus Ház bécsi főhatósága, az Udvari Commissio (Commissio Caesarea Aulica) tovább emelte az árenda összegét, s ez 1743-ban már 36.063 r.Ft-ra növekedett.⁶⁴

Ezenfölül a jászkunok fizették az állami vagy hadiadót is, amely az 1730-as években évente 37.014 r.Ft 40 kr-ra rúgott.⁶⁵ Mária Terézia trónra léptét (1740. október 22.) követően megkezdődött az osztrák örökösödési háború, 1741. január 26-án gr. Pálffy János országbíró fegyverbe szólította a nemességet. E parancs nem kerülhette el a Jászkun Kerületet sem. A kerület vezetői abban a reményben indították el 401 főnyi huszárezredüket, hogy a hadviselés idején mentesülnek a hadiadó fizetése alól. Ez a huszáregység 1741. május 28-án meg is jelent a sziléziai hadszíntéren, Nyssa-ban s ott hamarosan bevetésre került. Az éveken át tartó háborúban az ezred több ütközetben vett részt, s nagy veszteségek árán eredményesen helyállott. Ezt gr. Pálffy nádor is elismerte, de a hadiadó behajtása nem szűnt meg.

Amikor 1744. augusztus elején megindult a második sziléziai háború, Pálffy arról értesítette a jászkunságiak ablegátusait, hogy a redemptionális kérelem már a királynő kezében van, s a redemptio sorsa az újabb mozgósítás eredményétől függ. Augusztus 26-án valóban megérkezett a nádor újabb mozgósítása. Ennek során a Jászkunok újabb 400 fős huszárságot küldtek táborba, de a nádor ezt a nagy áldozatot csupán azzal kívánta ellensúlyozni, hogy megújította a jászkunok harmincad-, rév- és vámmentességi kiváltságlevelét.⁶⁶ Ráadásul azt követelte, hogy ne 400, hanem 1.000 főnyi huszárságot küldjenek táborba.

Ezek után nyilvánvalóvá vált, hogy a redemptio (az eladottságból a Jászkunságot visszaváltás) csak akkor jöhet létre, ha a jászkunok teljesítik a hadkötelezettséget és ha saját

⁶³ Kriegs-Archiv, Wien, Invaliden-Amt Reg., a továbbiakban: KA Inv. 1731. Nr. 205. f. 1-11. Über die von den Herrn Generál Kriegs-Commissario Grafen von Nesselrode hochgräfl. Exzellenz, dato Wien, den 6. Febr. 1731. eingeschickte Projekta und wegen den Jassig- und Cumaner Districte, darauf von Uns nachgesetzten aufgeförderten Bericht. "Summa der jährlichen Arenda und Zins des Schank-Erträgnisses 35.206 Rheinische Gulden".

⁶⁴ KA Inv. 1743. Nr. 445. f. 4. Extrakt der Arenda pro Anno 1742. aus denen Jassig- und beider Kumaner Distrikten.

⁶⁵ Kiss József: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731-1745. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 205-207.p.

⁶⁶ Pintér Jenő, i.m. 88-89.p.

maguk fizetik ki az 500.000 r.Ft redemptionális összeget. Kemény közjogi küzdelem során e súlyos követeléseket magára vállalta a Jászkun Kerület.⁶⁷

Végül Mária Terézia 1745. május 6-án aláírta a redemptio függőpecsétés királynői diplomáját.⁶⁸

⁶⁷ HKAHFA Wien, Ungarn, 1745. rote Nr 792. f. 152-53. Königliche Schuldverschreibung für das Invaliden Haus Zu Pest. 9. April. 1745.

⁶⁸ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lt. Jászberény Lt. Hiv.Tud. 10.cs., 18. sz. 1745. május 6. Továbbá: HKAHFA Wien, Ungarn, 1745. rote Nr. 791. Vienna, 6. Maj. 1745.